

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ У СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ НЕЗАКОННИМ ДІЯМ ЩОДО АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

CRIMINAL LAW MEASURES IN THE SYSTEM OF COUNTERACTION TO UNLAWFUL ACTIONS CONCERNING HUMAN ANATOMICAL MATERIALS BY UNITS OF THE NATIONAL POLICE

Лісіцина Ю.О., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті проведено дослідження щодо кримінально-правових засобів у системі протидії підрозділами Національної поліції незаконним діям щодо анатомічних матеріалів людини.

Проведено аналіз змістової визначеності поняття кримінально-правових заходів, їх класифікацій тощо, що збагатило теоретичні знання щодо особливостей цих засобів протидії злочинам, а також сприяло подальшому розвитку можливостей використання засобів кримінального права в юридичній практиці. Встановлено, що загалом кримінально-правові засоби виконують допоміжну функцію у сучасній системі засобів протидії злочинності та злочинам. Баланс кримінально-правових засобів у системі протидії злочинності (злочинам) має визначитися в кожному конкретному випадку, зокрема й з урахуванням їх виду, а також кримінологічної характеристики особи, яка вчинила злочин.

Особливістю системи протидії злочинам у зв'язку з незаконними діями щодо анатомічних матеріалів людини є значна питома вага кримінально-правових заходів, які мають застосовуватися до активних учасників організованого злочинного бізнесу у відповідній сфері. Під кримінально-правовими засобами протидії злочинним діям щодо анатомічних матеріалів людини слід розуміти норми чинного кримінального закону України, якими передбачається кримінальна відповідальність за вчинення відповідних злочинів.

Комплексне опрацювання спеціальної юридичної літератури на предмет виявлення шляхів можливого удосконалення положень Особливої частини КК України у частині кримінально-правових заходів протидії злочинам у зв'язку з незаконними діями щодо анатомічних матеріалів людини дозволило виявити доцільність кримінальної відповідальності особи за вчинення низки діянь, окреслених у статті.

Встановлено, що ефективність кримінально-правових засобів протидії злочинам у зв'язку з незаконними діями щодо анатомічних матеріалів людини залежить не лише від якості закону про кримінальну відповідальність, але й від практики застосування його відповідних кримінально-правових норм, а також пропаганди правових знань із метою недопущення втягнення нових категорій осіб у злочинну діяльність у цьому сегменті кримінального бізнесу.

Ключові слова: кримінально-правові засоби, протидія злочинам, кримінальна відповідальність, анатомічні матеріали людини.

The article deals with the criminal law measures in the system of counteraction to unlawful actions concerning human anatomical materials by the National Police units.

The analysis of the meaningful definitions of criminal law measures, their classifications, etc., which enriched to some extent the theoretical knowledge about the features of these means of combating crime, and also contributed to the further development of the possibility of using criminal law measures in legal practice, is carried out. It is established that, in general, criminal law measures perform an auxiliary function in the current system of counteracting crime and criminality. However, on the other hand, the balance of criminal law measures in the system of counteracting criminality (crime) should be determined in each case, in particular, taking into account their type, as well as the criminological characteristics of the perpetrator.

The peculiarity of the system of counteraction to crimes, in connection with unlawful actions concerning human anatomical materials, is a significant proportion of criminal law measures that should be applied to active participants of organized criminal business in the appropriate field. Criminal law measures of counteraction to unlawful actions concerning human anatomical materials include the norms of the current criminal law of Ukraine, which provide for criminal liability for the commission of relevant crimes.

The comprehensive elaboration of the special legal literature for the purpose of revealing ways of possible improvement of the provisions of the Special part of the Criminal Code of Ukraine, in the operative part of criminal law measures of counteracting crime, in connection with unlawful actions concerning human anatomical materials, made it possible to show the expediency of criminal liability of a person for committing a number of actions described in the article.

It is substantiated that the effectiveness of criminal law measures of counteraction to crimes, in connection with unlawful actions concerning human anatomical materials, depends not only on the quality of the law on criminal liability, but also the practice of applying its relevant criminal law norms, as well as the promotion of legal knowledge in order to prevent the involvement of new categories of persons in criminal activity in this field of criminal business.

Key words: criminal law measures; counteraction to crime; criminal liability; human anatomical materials.

У суспільстві демократичного типу боротьба зі злочинністю асоціюється з протидією. З розвитком суспільних відносин наукового переосмислення й системного упорядкування зазнало й таке комплексне явище як протидія злочинності (злочинам). У вітчизняній кримінологічній теорії протидія злочинності (злочинам) розглядається як особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який складається з різноманітних за формами діяльності суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження

інтенсивності процесів детермінації злочинності на усіх її рівнях, обмеження кількості злочинних проявів до соціально толерантного рівня [1, с. 45–46].

Питання заходів кримінально-правового характеру було предметом досліджень учених І.Е. Звечаровського, І. Митрофанова, М.Г. Сорочинського, В.В. Франчука, М.І. Хавронюка, В.В. Шпіляревич, А.М. Яценка та інших.

На доктринальному рівні складниками системи протидії злочинності (злочинам) вважаються:

1) криміналізація – перелік суспільно небезпечних діянь, які визнаються злочинами та видами покарань, іншими засобами кримінально-правового характеру, що встановлюються і застосовуються державою у разі вчинення злочинів;

2) правоохоронна система, яка складається з визначеної та створеної у державі структури та системи органів і установ, які мають завдання та повноваження відповідним чином реагувати на порушення кримінального закону; системи принципів, норм, засобів їх діяльності (реагування на повідомленні про злочини, припинення злочинів, затримання винних у їх учиненні, розслідування кримінальних проваджень тощо);

3) система правосуддя у галузі кримінальної юрисдикції, яка складається з відповідних установ, а також «... конституційних норм та процесуального законодавства, що регулюють основні принципи, положення, порядок здійснення правосуддя, права та обов'язки його учасників»;

4) система виконання покарань, яка складається з «... установ виконання покарань; конституційних, кримінально-виконавчих та інших правових норм, які регулюють принципи, положення, порядок виконання покарань, права та обов'язки засуджених і персоналу установ; системи пробації та соціальної ресоціалізації»;

5) система запобігання вчиненню злочинів, яка охоплює загальносоціальні засоби, соціальний контроль; спеціально-кримінологічне запобігання, у тому числі щодо конкретної особи [2, с. 282–283].

Основні напрями кримінально-правової протидії злочинам ототожнюються з: 1) визначенням об'єктів і напрямів протидії (запобігання) злочинам; 2) кримінально-правовим впливом на причини та умови, які сприяють учиненню злочинів; 3) кримінально-правовим впливом на свідомість осіб, схильних до різного роду правопорушень (загальна превенція); 4) кримінально-правовим впливом на осіб, які вчинили злочини, з метою недопущення можливості повторного вчинення ними злочинів (спеціальна превенція) [3, с. 247]. Отже, діяльність правоохоронних органів, зокрема і підрозділів Національної поліції, тісно пов'язана із застосуванням заходів кримінально-правового характеру, що є одним із засобів протидії, у тому числі незаконних дій щодо анатомічних матеріалів людини.

Формування та реалізація сучасної стратегії протидії злочинам і їх окремим видам має ґрунтуватися на належній науковій основі, що передбачає з'ясування фундаментальних теоретичних засад, зокрема в частині кримінально-правової науки. Історичний екскурс розвитку кримінального законодавства України вказує на тенденцію гуманізації ставлення держави та суспільства до засудженого за вчинення злочину. Як акцентує А.М. Яценко, завдання чинного КК України, сформульовані у ч. 1 ст. 1 КК України, можуть бути досягнуті не лише шляхом застосування покарання до осіб, які порушили кримінально-правові заборони, але й завдяки практиці застосування інших заходів кримінально-правового характеру [4, с. 123–127].

В юридичній літературі поняття кримінально-правових засобів і заходів протидії злочинам зазвичай ототожнюється та розглядається у трьох вимірах. Так, А.К. Романов, С.І. Зельдов, С.В. Максимов, А.С. Пунігов, деякі інші вчені засоби кримінального права розглядають як міри, які застосовують до осіб, що вчинили злочини [5, с. 24; 6, с. 8–13; 7, с. 96]. У зв'язку з цим заходи кримінально-правового характеру визначаються як встановлені законом примусові заходи кримінально-правового впливу, які застосовуються до осіб, у зв'язку з учиненням ними діяння, яке містить ознаки складу злочину та яке змінює кримінально-правий статус осіб [8, с. 458–467].

І.Е. Звечаровський вважає, що за своєю юридичною природою заходи кримінально-правового характеру можуть застосовуватися лише у зв'язку з кримінально-правовою поведінкою, до якої, на переконання автора, слід відносити: а) протиправну поведінку у зв'язку з учиненням злочину, б) правомірну поведінку (наприклад, добровільну відмову від доведення злочину до кінця, різні варіанти дійового каяття), в) не лише злочинну поведінку, але й поведінку, що має місце у випадках ухиляння

умовно засудженого від виконання покладених на нього обов'язків [9, с. 37–38]. Інша група авторів у зміст поняття «кримінально-правових заходів» вкладають усі так звані «міри протидії злочинам (міри примусу, міри переконання тощо)» [10, с. 14–15].

Засоби кримінального права – це складна багаторівнева система, яка має на меті забезпечення оптимального регулювання суспільних відносин, їх максимально ефективного захисту, запобігання злочинам і виховання у громадян поваги до норм кримінального закону, прав і законних інтересів особистості, суспільства та держави. Окрім цього, кримінальне право передбачає й законотворчий процес і правозастосування, які також мають певні засоби реалізації поставлених перед ним завдань [8, с. 458–467].

У теорії кримінального права до переліку однойменних засобів протидії включають: а) кримінально-правові норми-заборони, які також розглядаються як засоби кримінально-правового регулювання, охорони суспільних відносин і запобігання злочинам; б) норми щодо допустимості й схвальної поведінки: добровільна відмова від вчинення злочину, обставини, які виключають злочинність діяння, виступають засобами реалізації запобіжної функції кримінального закону [11, с. 11–20]; в) заходи кримінальної відповідальності як засоби здійснення головним чином охоронної функції кримінального закону [12, с. 27].

У кримінологічній теорії запобігання злочинам під кримінально-правовими заходами розуміють превентивні заходи, які здійснюються у процесі призначення покарання та його виконання [13, с. 13]. Як показує практика, примусити засудженого до виправлення, забезпечити його утримання від повторного вчинення злочинів є у край складним, а часом не реальним завданням.

Останнім часом дедалі більше уваги акцентується на кримінально-правових заходах, не пов'язаних із покараннями. Так, В. Шпіляревич у системі заходів кримінально-правового характеру виокремлює так звані «заходи-безпеки», які на відміну від інших видів кримінально-правих заходів «... застосовуються до особи, яка перебуває у небезпечному для життя стані, з метою запобігання повторному вчиненню нею суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого особливою частиною КК України» [14, с. 4]. У теорії кримінального права також виокремлюють каральні та некаральні кримінально-правові заходи [4, с. 123–127]. У теорії кримінального права протидія та запобігання злочинам шляхом використання засобів кримінальної репресії часом асоціюється з кримінально-правовою політикою держави у широкому значенні цього терміну [15, с. 38].

Зважаючи на розгорнутий характер специфічних заходів кримінально-правової протидії злочинам, найбільш вдалою є класифікація за критерієм характеру їхнього впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, запропонована М.І. Хавронюком: заохочувальні (звільнення від кримінальної відповідальності, відсутність вимоги потерпілого, інші), примусові (покарання, примусові заходи виховного характеру, медичного характеру, пробації та її аналоги, судимість, інші), квазі-заходи [16, с. 6–7].

Класифікація заходів кримінально-правового характеру також може здійснюватися за так званою їх «внутрішньою сутністю». У такому випадку доцільно виокремлювати каральні, виховні, компенсаційні та реабілітаційні кримінально-правові заходи. Ця класифікація має важливе значення для визначення пріоритетів подальшого розвитку вчення щодо заходів кримінально-правового характеру та їх нормативної регламентації у цілях забезпечення їх оптимального співвідношення у системі норм закону про кримінальну відповідальність.

У сучасних дослідженнях, присвячених розробці кримінально-правових засобів у важливих сферах суспільного життя, домінують підходи, коли під кримінально-правовими

засобами протидії злочинам здебільшого розуміється стаття або частина статті кримінального закону, яка передбачає кримінальну відповідальність за злочин, який завдає шкоди чи створює таку загрозу відповідним суспільним відносинам [17, с. 6].

Не вдаючись до подальшої полеміки щодо змістової визначеності поняття кримінально-правових заходів, їх класифікацій тощо все це певною мірою збагачує теоретичні знання щодо особливостей цих засобів протидії злочинам, а також сприяє подальшому розвитку можливостей використання засобів кримінального права в юридичній практиці. Слід уточнити, що в площині протидії злочинності та злочинам кримінально-правові засоби – це такі способи, прийомом впливу на особу, які визначені кримінальним законом та можуть бути використані у цілях недопущення вчинення злочину чи перешкоджання завершенню уже розпочатого злочину, а також локалізації злочинної діяльності.

Запобіжний ефект кримінально-правових заходів закладено в положеннях як Загальної, так і Особливої частини КК України. Так, у Загальній частині КК України запобіжний ефект викликають правові приписи, зокрема щодо добровільної відмови від учинення злочину, обставин, які виключають злочинність діяння, дійового каяття як підстави звільнення від кримінальної відповідальності, загальної та спеціальної превенції кримінального покарання. В Особливій частині кримінального закону запобіжну функцію здебільшого виконують приписи щодо можливого притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення конкретного виду злочину, а також норми, які передбачають спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності. Під кримінально-правовими засобами протидії та запобігання незаконним діям щодо анатомічних матеріалів людини передусім розуміються статті або частини статей чинного КК України, хоч і акцентується увага на відповідних кримінально-правових приписах його Особливої частини.

Комплексне опрацювання спеціальної юридичної літератури на предмет виявлення шляхів можливого удосконалення положень Особливої частини КК України у частині кримінально-правових заходів протидії злочинам

у зв'язку з незаконними діями щодо анатомічних матеріалів людини дозволило виявити доцільність кримінальної відповідальності особи:

1) за дії щодо передачі нею своїх анатомічних матеріалів з метою отримання неправомірної вигоди (досвід Федеративної Німеччини та Румунії), що певною мірою скоротило б кількість так званих «добровільних донорів» із корисливих спонукань, а відповідно й кількість злочинів, які вчинюються у сфері трансплантації анатомічних матеріалів людини [18, с. 70];

2) за незаконне придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту, збут, пересадку анатомічних матеріалів людини, а також анатомічних матеріалів, походження яких невідомо чи викликає цілком обґрунтовані сумніви.

При цьому ефективність відповідних кримінально-правових засобів багато в чому залежить не тільки від якості закону про кримінальну відповідальність, але й від практики застосування відповідних кримінально-правових норм, а також пропаганди правових знань серед населення.

Зазвичай об'єктами оцінки ефективності кримінально-правових заходів протидії злочинам є: 1) забезпечення дотримання конкретних кримінально-правових заборон (так звана «пасивна правомірна поведінка»); 2) умови, які стимулюють використання громадянами прав, які надаються кримінальним законом у цілях забезпечення ними активної правомірної поведінки; 3) правозастосовні дії щодо реалізації кримінальної відповідальності та виконання покарання (досягнення його цілей); 4) запобіжна діяльність щодо осіб, поведінка яких укажує про можливість вчинення ними злочинів чи високу ймовірність стати жертвою злочину [3, с. 248].

Попри значну частку у системі заходів протидії злочинам у зв'язку з незаконними діями щодо анатомічних матеріалів людини, заходів кримінально-правового характеру їй ефективне функціонування потребує застосування кримінологічних заходів із метою мінімізації можливих суспільно небезпечних наслідків, а також недопущення втягнення нових категорій осіб у злочинну діяльність у цьому сегменті кримінального бізнесу.

ЛІТЕРАТУРА

- Бандурка О.М., Литвинов О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : Монографія. Харків : Вид-во ХНУВС, 2011. 322 с.
- Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с.
- Энциклопедия уголовного права. Т. 1. Понятие уголовного права, 2-е изд. СПб. : Издание профессора Малинина ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2008. 737 с.
- Яценко А.М. Класифікація заходів кримінально-правового характеру. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. 3. Том 2. С. 123–127.
- Уголовно-правовое регулирование общественных отношений : Учебное пособие / Романов А.К. Москва : Изд-во НИИ МВД РФ, 1992. 80 с.
- Зельдов С.И. Освобождение от наказания и от его отбывания. Москва : Юрид. лит., 1982. 136 с.
- Максимов С.В. Цель в уголовном праве: методологические аспекты. Ульяновск : УГУ, 2002. 233 с.
- Пунигов А.С. Меры уголовно-правового характера: проблемы определения понятия. *Актуальные проблемы российского права*. 2007. № 1(4). С. 458–467.
- Звечаровский И.Э. Меры уголовно-правового характера: понятие, система, виды. *Законность*. 1999. № 3. С. 36–39.
- Стручков Н.А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та., 1977. 213 с.
- Кузнецова Н.Ф. Профилактическая функция уголовного закона. *Уголовное право*. 1998. № 1. С. 11–20.
- Санталов А.И. Теоретические вопросы уголовной ответственности. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1982. 96 с.
- Кримінологія. Спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини) : Навчальний посібник / Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Василевич В.В. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2000. 420 с.
- Шпілярєвич В.В. Кримінально-правові заходи безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2015. 20 с.
- Митрофанов А.А. Основні напрями кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса : Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. 132 с.
- Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? *Юридичний вісник України*. № 21(934), 25–31 травня 2013 року. С. 6–7. URL: <http://justice.org.ua/diyalnist/podiji-fakti-komentari/zakhodi-kriminalno-pravovogo-vplivu-yaki-voni-buvayut-chastina-1>.
- Франчук В.В. Кримінально-правові засоби охорони економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2015. 20 с.
- Флоря В. Примушування особи до вилучення органів або тканин людини. *Медичне право*. 2013. № 1(11). С. 67–71.